«پهلویان»، کتێبێک پڕ لە چەواشەکاریی مێژوویی

بێوار ڕەسوول (سوداد ڕەسوول)

(٢- ٢)

لەگەڵ فراوانکردنی سنووری ناوچەی پەهلەوی، نووسەر هاوکات لە هەموو کتێبەکەی هەوڵ دەدات جوگرافیایەکی وەهمی بۆ یارسانەکانیش دروست بکات؛ بۆ ئەمەش دوو ئامانجی هەیە، **یەکەم:** لەگەڵ فراوانکردنی جوگرافیای یارسان، واتە لەو شوێنەی کاتی خۆی گۆران هەبووە و بە لەهجەی گۆران قسە کراوە، **دووەم:** لەگەڵ فراوانکردنی سنووری گۆرانیش زیاتر شەرعیەت بە ناوچەی پەهلەوی دەدات، چونکە پێی وایە گۆران پاشماوەی پەهلەوییەکانن، ئەمانە ئەگەر ئەمڕۆش بە کورد حیساب بکرێن، بەڵام لە ڕیشەدا ئەمانە کورد نین. بۆ گەیشتن بەم دوو ئامانجە نووسەر لە هیچ چەواشەکارییەک سڵ ناکاتەوە، بە مەیلی خۆی مێژوویەکی درۆیین و ساختە دروست دەکات.

بوونی چەند کۆمەڵگەیەکی کاکەیی (یارسان) لە هەڵەبجە و بەرزنجە و عەربەت و کەرکووک، هەروەها بوونی چەند شاعیرێک کە بە لەهجەی گۆران شیعریان نووسیوە وەک فەقێ قادری هەمەوەند لە چەمچەماڵ و مەلا جەباری ڕەنجووری لە کەرکووک، مەولەوی لە ناوچەی تاوەگۆزی سەر بە قەزای دەربەندیخان، سەی یاقۆ لە ناوچەی ماهیدەشتی کرماشان، ئەمانەی کردووە بە پاساوێک بۆ ئەوەی دەسەڵاتێکی وەهمی بۆ ئایینی یارسان و لەهجەی گۆران دروست بکات، پێی وایە ئەم ناوچانە لە کۆندا هەموو بە دانیشتووانەوە بەشێک بوون

لە ئایینی یارسان و بە زاری گۆران، بەڵام دواتر بە هۆی دەسەڵاتی موسڵمان و کوردی سۆرانەوە تەنگیان بە یارسانەکان هەڵچنیوە، بەرە بەرە لەم ناوچانە ژمارەیان کەم بووەتەوە، یان بوونی شا خۆشین لە لوڕستان، ئەمە دەکات بە پاساوێک بۆ ئەوەی بڵێ مادام شا خۆشین لە لوڕستان بووە، کەواتە هەموو خاکی لوڕستان لە کۆندا یارسان بوون و زمانەکەشیان گۆران بووە. بەم سادەیی و چەواشەکارییە دەیەوێ مێژوو بۆ پەهلەوی و یارسان دروست بکات؛ هەر بەم بیانووە نیوەی باشووری کوردستانی خستووەتە سەر نەخشەی ناوچەی پەهلەوییەکەی.

دەسەڵاتی لەهجەی گۆران لە دەشتی کەرکووک و شارەزوور بەهۆی دەسەڵاتی زمانە ئەدەبییەکەوە بووە کە بۆ ماوەی پێنج سەدە گۆران ڕۆڵی زمانێکی هاوبەشی ئەدەبی کوردی لە ناوەڕاستی کوردستاندا گێڕاوە، زۆربەی شاعیران کە شیعریان بە گۆران نووسیوە، خۆیان زمانیان گۆران نەبووە، بە لەهجەیەکی دیکەی کوردی قسەیان کردووە وەک کوردیی ناوەندی، کەڵهوری، لەکی، ئەردەلانی، لوڕی؛ دانیشتووانی ئەم ناوچانەش یارسان نەبوون، بەڵکوو موسڵمان بوون، ئەمە هەموو کتێبە مێژووییەکان ئەم ڕاستییە دەسەلمێنن، بوونی کاکەییەکان لە کەرکووک و دەشتی شارەزوور، مێژووەکەی بۆ دوو سەد ساڵێک پێش ئێستا دەگەڕێتەوە، کە لە ناوچەی گۆرانەکان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە بۆ باشووری کوردستان کۆچیان کردووە؛ ئەم مێژووە، (کاکەیی) یەکان خۆیان لە کتێبەکانیان باسیان کردووە، کەچی تەییب تاهیری هاتووە بە ڕۆژی ڕووناک ئەم مێژووە ساختەیە بۆ (کاکەیی)یەکان و گۆران دروست دەکات.

نووسەر نازانێ چۆن مێژوویەکی ساختە بۆ یارسان دروست بکات، بە ناشارەزایی و نەزانی مێژوو شرۆڤە دەکات، پێی وایە لە ناوی هەر بنەماڵەیەکی کورد پێشگری «بابا» هەبووبێت، ئەمە دیارە لە کۆندا یارسان بووە، چونکە ناوی ڕێبەرە ئایینییەکانی یارسان زۆربەیان بە بابا دەست پێ دەکات، وەک بابا ناوسی سەرگەتی، بابە ڕەجەبی لوڕستانی، بابا یادگار، ئیدی لای وایە ئەوەی سمێڵی سوور بێت هەمزاغایە، هەر ناوێک بە بابا دەست پێ بکات دەبێ ڕیشەکەی یارسان بێت؛ بۆ نموونە لە باسی بنەماڵەی بابا ئەردەڵان، پێی وایە ئەم بنەماڵە کوردە سەرەتا یارسان بوون و دواتر بوون بە موسڵمانی سوننی.(١٨)

میرنشینەکانی ئەم ناوچەیەش کە هەموویان میرنشینی کوردی بوون، وەک حەسنەوی، عەنازی، فەزڵەوی هەموویان دەکات بە میرنشینە پەهلەوییەکان، (١٩) لە هەندێک لە سیمینارەکانی بۆ هەر یەکێک لەم میرنشینانە پاشگرێکی پەهلەوی بۆ زیاد کردووە بەم شێوەیە: حەسنەویی پەهلەوی، عەنازیی پەهلەوی، فەزڵەویی پەهلەوی... تاد، ئەم ناو گۆڕینە بۆ ناوە مێژووییەکانی ئەم میرنشینانە هیچ پاساوێکی نییە، ئەمە تەنیا بە ساختەکاری و تەزویر دادەنرێ؛ هیچ توێژەرێکی شارەزای مێژووی ئەم ناوچەیە، ئەم ساختەکارییە قبووڵ ناکات. بۆ نموونە هەندێک لە ناوی میرە کوردەکانی ئەم هەرێمەی خوارووی کوردستان لەقەبی «الكردي»یان هەڵگرتووە وەک (بدر بن حسنوية الكردي)، یان (سهلان بن مسافر الكردي) خاوەنی نەهاوەند.(٢٠) شارێکی وەک نەهاوەند، حەمەدوڵڵا موستەوفی لە (نزهة القلوب)دا باسی شارەکە دەکات و دەڵێت: دانیشتووانەکەی کوردن و سەر بە مەزهەبی شیعەی دوازدە ئیمامین.(٢١) نووسەر بە ئەنقەست ناوی میر و میرنشینە کوردەکان نازناوی «الكردي»یان لەسەر لادەبات و دەیانکات بە پەهلەوی و دانیشتووانە کوردەکەشی دەکات بە پەهلەنشین.

لای شـارەزایانی مێـژووی ئێـران ڕوونـە کـە هـەر لـە سـەرەتای دەوڵـەت- نەتـەوەی ئێـران لـە سـەردەمی ڕەزاشـا بـۆ ئـەوەی هەمـوو گـەل و نەتەوەکانـی نـاو ئـەم وڵاتـە پانوبەرینـە بـکات بـە یـەک میللـەت و هەموویـان بـە نەتـەوەی سەردەستەوە کە فارسە گرێ بدات، سوودی لە زاراوەی «ئێـران» وەرگـرت و کـردی بـە میللەتـی ئێـران و نـاوی وڵاتەکەشـی کـرد بـە ئێـران، ئەمـە لەکاتێکـدا ئـەم نـاوە لـە مێـژوودا نـاوی میللـەت و گرووپێکـی ئەتنیکـی نەبـووە، نـە ناوێکیـش بـووە بـۆ ئـەو سـەرزەمینەی ئەمـڕۆ بـە ڕەسـمی نـاوی ئێرانـە، ناوێکـی داهێنـراو بـوو بـۆ دروسـتکردنی نەتەوەیـەک بـە نـاوی ئێـران و تواندنـەوەی هەمـوو نەتـەوە غەیـرە فارسـەکان لـە نـاو بۆتـەی نەتـەوەی فارسـدا، ئەمـە سـەدەیەک زیاتـرە، هەمـوو مێـژوو و فەرهەنـگ و زمانـی هەمەچەشـنی گەلانـی نـاو ئـەم وڵاتـە، کراونەتـە پاشـکۆی میللەتـی فـارس، وەک بڵێـی ئەمـە تەنیـا میللەتـی فارسـە کـە خـاوەن مێـژوو و زمـان و فەرهەنگـی ئـەم وڵاتەیـە، ئەوانـی دی لـە مێـژوودا هیچیـان نەبـووە و نابـێ وەک نەتـەوە ناویـان بێـت. بەپێـی ئـەم بەرنامـە پـان- ئێرانسـتی و ئێرانشـەهرییە، کـورد ئێرانییـە و بەشـێکە لـە میللەتـی ئێـران، میللەتێکـی سـەربەخۆ نییـە و هیـچ مێژوویەکـی کۆنـی تایبـەت بـە خۆیشـی نییـە، زمانەکەشـی هیـچ ناسنامەیەکی زمانیی نەبووە و نییە، تەنیا لەهجەیەکی ئێرانییـە، بـە کەڵکـی ئـەوە نایـەت بـە زمـان نـاو ببرێـت و شـایەنی ئـەوەش نییـە پێـی بخوێنـرێ.

نووسـەری کتێبـی پەهلەویـان تەییب تاهیری، بە هەمـان شـێواز و میتـۆدی پـڕ لەساختەکاریی پـان - ئێرانیسـتەکان دەیـەوێ مێژوویەکـی سـاختە بـە نـاوی پەهلـەوی بـۆ ئـەم ناوچەیـە لـە کوردسـتان و دانیشـتووانە کوردەکـەی دروسـت بـکات. پێـی وایـە کـورد هیـچ ئاگایـان لـە مێـژووی وڵاتەکەیـان نییـە، تـازە ئـەو هاتـووە دەیـەوێ مێـژووی ئـەم ناوچەیەمـان بـۆ بنووسـێتەوە و هەمـووی بـکات بـە پەهلـەوی. پـان- ئێرانیستەکان چۆن زاراوەی ئێرانیـان داهێنـا، ئەویـش زاراوەی پەهلـەوی بـۆ ئـەم ناوچەیـە و خەڵکەکـەی داهێنـاوە بـۆ ئـەوەی لـە ژێـر ئـەم نـاوەدا هەرچـی مێـژوو و شارسـتانیەتی کورد هەیە بیکات بە بەشێک لە مێـژووی پەهلـەوی.

پەهلـەوی لای پـان- ئێرانیستەکانیش ئەوە دیارە چییـە، زمانـی فارسـیی ناوەڕاسـتە و درێژبوونـەوەی زمانـی فارسـیی کۆنـە و بەشـێکە لـە شارسـتانیەتی ئێـران. ئامانجـی نووسـەر لـە گۆڕینـی مێـژووی ئـەم ناوچەیـە ئەوەیـە، دەیەوێـت مێژوویـەک بـە بـاڵای ئـەم ناوچەیـەدا بدوورێـت و پێـی بڵـێ ئەمـە وڵاتـی پەهلەوییـە و کوردسـتان نییـە، کورد لـەم ناوچەیەدا هیـچ مێژوویەکـی نییـە و ئـەم جوگرافیایـە هیـچ پێوەنـدی بـە کوردەوە نییـە، ئـەم ناوچەیـەش هـەر لـە زووەوە دانیشـتووانەکەی بـە ئاییـن یارسـان بـوون، موسـڵمان نەبـوون، بـە زۆر کـراون بـە موسـڵمان، بـە زمانـی گۆرانـی- پەهلـەوی قسـەیان کـردووە، بۆیـە ئـەم ناوچەیـە بـە نـەژاد و فەرهەنـگ و ڕیشـەی مێژوویـی، کـورد نیـن.

بـەم هەمـوو چەواشـەکارییە، نووسـەر دەیـەوێ ئـەم بەرنامـە پەهلەوییـەی خـۆی لـە خـوارووی کوردسـتاندا بچەسـپێنێ؛ هەندێـک جـار بـۆ ئـەوەی چەواشـەکارییەکانی خـۆی پەردەپـۆش بـکات، تەئکیـد دەکاتـەوە کـە گـۆران و لـەک و لـوڕ هەمـوو کـوردن. نووسـەر پێـش بڵاوکردنـەوەی ئـەم کتێبـە، لـە چاوپێکەوتنێکـدا لەگـەڵ «هەفتەنامـەی غـرب» کـە لـە کرماشـان دەردەچێـت سـەبارەت بـە دامەزراندنـی ئینسـتیتوی فەرهەنگیـی یارسـان قسـە دەکات و دەڵـێ: هۆزەکانـی ئـەم ناوچەیـە: لـەک، کەڵهوڕ، فەیلی، ئیلامـی، گۆران، زەنگەنـە، باجەڵان، کولیایـی و گەرووسـی،.. هەموو ڕیشـەیان دەچێتـەوە سـەر گـۆران، گۆرانیـش کـوردە و

دەچێتــەوە ســەر پەهلــەوی. (٢٢)

بــەم شــێوەیە بــە سیاســەتی دووفاقــی لەســەر زارە کوردییەکانی خــوارووی کوردســتان دەنووســێ و دەدوێ، لە ســەرەتادا کوردبوونیان دەســەلمێنێ، ئەوجا لــە کۆتاییــدا ژەهرەکــەی خــۆی دەڕێــژێ و دەڵــێ ئەمانــە ئەگــەر کوردیــش بــن بــە ڕیشــە پەهلەویــن و ناچنــەوە ســەر کــوردی ســۆران و کورمانــج، ئەمانــە ڕیشــەیان جودایــە و کــورد نەبــوون، بــەڵام بــە کــورد ناســراون، ئەمانــە هیــچ مێژوویەکــی هاوبەشــیان لەگــەڵ کــوردی ســۆران و کرمانــج نەبــووە و نییــە، ئەمانــە پەهلەویــن و ســەر بــە شارســتانیەتی ئەشــکانی و ساســانین و خاکەکەشیان بەشێکە لــە جوگرافیــای پانوبەرینــی ئێرانــی مــەزن، ئەمــە هەمــان میتــۆدی پــان- ئێرانیســتەکانە، هــەر بــۆ ئــەوەی کــورد بکــەن بــە پاشــکۆی نەتــەوەی فــارس و زمانەکەشــی بکــەن بــە لەهجەیەکــی مەحەلــی ئێرانــی، کاتێــک باســی کــورد دەکــەن دەڵێــن: کــورد ڕەســەنترین نــەژادی ئێرانیــن. (تەییــب تاهیری)یــش دەیــەوێ بڵــێ: کوردی خــوارووی کوردســتان ڕەســەنترین نــەژادی پەهلەویــن.

نووســەری کتێبــی پەهلەویــان لەپــاڵ شــێواندنی مێــژووی خــوارووی کوردســتان، هەوڵێکــی بــێ وچــان دەدات نــاوی خوارووی کوردســتان و کوردیی خــوارووش لەســەر ئــەم ناوچەیــە بســڕێتەوە و پەهلــەوی لــە جێگــەی دابنــێ. لە کەناڵــی تێلیگرام و فەیــس بــووک نووســین بــڵاو دەکاتــەوە، پێــی ناخۆشــە بــە زارە کوردییەکانــی ئــەم ناوچەیــە بگوتــرێ کوردیــی خــواروو، پێــی وایــە کوردیــی خــواروو ناوێکــی نوێیــە و سۆرانەکان دایانهێنــاوە و دەیانــەوێ ئــەم ناوچەیــە بکــەن بــە کــورد، چونکــە لای ئــەو، ئــەم ناوچەیــە پەهلەوییــە و کوردســتان نییــە و خەڵکەکەشــی ئەگــەر کوردیــش بــن، بــەڵام بــە ئەســڵ پەهلەویــن.

وا دیــارە نووســەری کتێبــی پەهلەویــان هیــچ ئــاگای لــە مێــژووی ئــەم نــاوە نییــە، کــە نــاوی کوردیــی خــواروو وەک ناوێکــی جوگرافیــی بــۆ ئاخێوەرانــی ئــەم زارە کوردییانــە لــە پێشــدا لەلایــەن ڕۆژهەڵاتناســانەوە دانــراوە. مەیجــەر ســۆن لــە ســاڵی ١٩٠٩ لــە وتارێکــی لەبــارەی چەنــد گۆرانییەکــی فۆلکلــۆری کرماشــانی کــە لــە گۆڤارێــک لــە لەنــدەن بــڵاوی کردووەتــەوە؛ لەباســی زارەکــە، هەمــوو زارەکــەی بــە کوردیــی خــواروو (Southern Kurdish) نــاو بــردووە. (٢٣) دوای مەیجــەر ســۆن، دەیڤیــد مەکەنزی لــە توێژینەوەیەک لەبــارەی زاری کوردیــی ناوەنــدی و باکــوور، زمانــی کــوردی بــۆ ســێ کۆمەڵــە زار دابــەش کــردووە: کوردیــی باکــوور، ناوەنــدی، خــواروو، واتــە ئەویــش ئــەم کۆمەڵــە زارەی خــوارووی کوردســتانی بــە کوردیــی خــواروو نــاو بــردووە. (٢٤) ئەمــە دوو بەڵگــەی مێژوویــی لەلایــەن دوو زمانەوانــی ئینگلیــز کــە ئــەم ناوەیــان بــۆ زارە کوردییەکانــی ئــەم ناوچەیــە دانــاوە.

وەک دیــارە ئــەم نــاوە تەنیــا ناوێکــی جوگرافییــە، چونکــە ئــەم ناوچەیــە بــە جوگرافیــا دەکەوێتــە خــوارووی کوردســتانەوە، بــە زارە کوردییەکەشــیان گوتــراوە کوردیــی خــواروو، بۆیــە ئەمــە ڕاســت نییــە کــە دەڵــێ ســۆرانی ئەم ناوەیــان لە کوردیــی خواروو نــاوە؛ ئەگــەر وای دابنێیــن ســۆرانی ئــەم ناوەیــان دانــاوە، ئایــا چ کێشــەیەک هەیــە؟ ئەمــە زارێکــی کوردییــە لــە خــوارووی کوردســتان هەڵکەوتــووە، بەپێــی جوگرافیــای شــوێنەکەی نــاوی بــۆ دانــراوە، ســۆرانییش نــاوی زارێکــی کوردییــە، ئەمــڕۆ بــە کوردیــی ناوەنــدی نــاوی دەبــرێ، لەبــەر ئــەوەی لــە ناوەڕاســتی کوردســتان هەڵکەوتــووە، بــۆ باکووریــش هەمــان شــتە، زارەکــەی نــاوی کورمانجییــە، ئەمــڕۆ بــە کوردیــی باکــوور نــاوی دەبــرێ، چونکــە لــە باکــووری کوردســتان هەڵکەوتــووە.

وەک دیــارە نووســەری کتێبــی «پهلویان» وەک هەمــوو پــان- ئێرانیســتە دژ بــە کــوردەکان، زۆر

قەڵس بووە بەو هۆشیارییە نەتەوەییەی کە لەم ناوچەیە بەم دواییە سەری هەڵداوە، کێچ کەوتووەتە کەوڵی و حەجمانی نەماوە، هەوڵێکی بێوچان دەدات و هەموو ئامرازێک بەکار دێنێت: ئینستیتوی فەرهەنگی یارسان و گۆڤاری شنروێ و چریکە و تەلەڤزیۆنی لیسک، بڵاوکردنەوەی کتێبی پەهلەویان،.. بۆ ئەوەی ئەم هۆشیارییە نەتەوەییەیە لە خوارووی کوردستان دامرکێنێتەوە و خەڵکەکەی لە ڕیشەی کوردبوون دوور بخاتەوە و مێژوویەکی ساختەیان پێ بدات؛ بەڵام نازانێ ڕەسەنایەتیی کوردی خوارووی کوردستان زۆر لە ڕق و کینەی ئەو و پان- ئێرانیستەکان گەورەترە و ناتوانێ بەر بە شەپۆلی هەڵچووی کوردانەی ئەوان بگرێت.

زمان و ئەدەبیاتی کوردی، یان پەهلەوی؟

نووسەری کتێبی پەهلەویان، پاش ئەوەی مێژوویەکی ساختە بۆ دانیشتووانی خوارووی کوردستان دەتاشێ، ئەم جارە دێتە سەر زمانەکەیان و ئەدەبیاتیان، ڕێگە بۆ خۆی خۆش دەکات هەموو زارەکانی ئەم ناوچەیە بێ هیچ بنەمایەکی زانستی و زمانەوانی بکات بە پەهلەوی. بۆ ئەم بەرنامە پەهلەوییە، زاری کوردیی گۆران دەکات بە ئامانج و بانگەشەی ئەوە دەکات کە ئەم زارە کوردییە لە کۆندا هەمان زمانی پەهلەویی سەردەمی ئەشکانی- ساسانی بووە، دواتر لە سەرەتای هاتنی ئیسلام، بووە بە فەهلەویات و ئەوجا گۆران، دواتر لە پەهلەوی- گۆرانەوە زارە مەحەلییەکان دەرکەوتوون وەک: زازایی، هەورامی، زەنگنە، لەکی، کەڵهوڕی، فەیلی، ئیلامی؛ دوای سەدساڵی دی لەهجەی دیکە سەریان هەڵداوە وەک کولیایی، سەحنەیی، هەرسینی، سنجاوی، گەرووسی، باجەلانی، شەبەکی،.. ڕیشەی هەموو ئەم زارانەش بۆ زمانی پەهلەوی دەگەڕێنێتەوە. (٢٥)

لە بەشی یەکەمی ئەم توێژینەوەیەدا، باسی کێشەی میتۆدۆلۆجی و نازانستیبوونی ئەم بۆچوونەم کرد، کە هیچ تیۆر و میتۆدێکی زمانەوانی پشتیوانی لێ ناکات، ئەمە باسێکی پرسەهەڵگرە و هێشتا بە توێژینەوە یەکلا نەکراوەتەوە، بۆیە ناکرێ وا بە هەڕەمەکی ئەم پێوەندییە لە نێوان پەهلەوی و زارە کوردییەکاندا ساغ بکرێتەوە، بە تایبەت لەلایەن کەسێک کە هیچ شارەزاییەکی ئەکادیمی لە زمانەوانی نییە، بە شێوەیەکی ئەکادیمییش نەیخوێندووە.

زاری کوردیی گۆران، بۆ ماوەی پێنج سەدە زمانێکی ئەدەبی دەوڵەمەندی کوردی بووە، کۆمەڵێک شاعیری گەورە شیعریان بەم دیالێکتە کوردییە هۆنیوەتەوە. میرنشینی ئەردەڵان کە پاڵپشتی ئەم زارە بووە، زەمینە خۆشکەر بووە کە ئەم دیالێکتە بەخێرایی گەشە بکات و ڕۆڵی زمانێکی هاوبەشی ئەدەبی کوردی بگێڕێت. ئەم زمانە ئەدەبییە دەسەڵاتی هەر لە ناوچەی میرنشینی ئەردەڵان نەماوەتەوە، بگرە گەیشتووەتە کرماشان و ناوچەی میرنشینی بابان بۆ سلێمانی و کەرکووک، ... هەر بۆیە، بەهۆی ئەو بایەخە گەورەیەوە کە ئەم دیالێکتە لە بواری ئەدەبیدا هەیبووە، زۆربەی ئەو شاعیرانەی کە بەم زمانە ئەدەبییە شیعریان نووسیوە لە بنەچەدا بە زارێکی دیکەی کوردی قسەیان کردووە وەک لەکی و کەڵهوڕی و کوردیی ناوەندی. لە پێشترین ئەو شاعیرانە کە بە شێوە زاری گۆران شیعریان نووسیوە مەلا پەرێشانە (١٣٥٦ — ١٤٢١م)، دوای ئەویش کۆمەڵێک شاعیری دی لە ناوچەی جیاوازی کوردستان لە سەدەی حەڤدەمەوە تا کۆتایی سەدەی نۆزدەم بە کوردیی گۆران شیعریان نووسیوە: بێسارانی، ئەڵماس خانی کەندۆڵەیی، خانای قوبادی، وەلی دێوانە، ڕەنجووری، سەید نوشاد ابوالوفایی، مەلا مەنوچێهری کولیوەند،

صەیدی هەورامی، ئەحمەد بەگی کۆماسی، سەید یەعقوب، یان سەی یاقۆ، مەلای جەباری، لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەمیش عەبدولڕەحیمی مەولەوی، فەقێ قادری هەمەوەند.

ئەم زمانە ئەدەبییە، گەلێک ژانری ئەدەبییشی پێ نووسراوە، کە بە گێڕانەوەی دەماودەم هاتوون و دواتر لە هەندێک سەردەمدا نووسراونەتەوە وەک چیرۆکی پاڵەوانیی ئەفسانەیی و داستانی دڵداری، کە ئەم داستانانە شانامەی کوردی پێ دەگوترێت وەک ڕۆستەم و زۆراب، خوسرەو و شیرین، یووسف و زولەیخا، وامق و عەزرا، خورشید و خاوەر، لەیلێ و مەجنوون، تەرسا و شێخی سەنعان، بیژەن و مەنیژە،.. تاد، (٢٦) تەنانەت داستانی (مەم و زین)یش کە لە بنەڕەتدا بە دیالێکتی کوردیی باکوور بووە، ئەویش بە گۆرانی هەیە. (٢٧)

ئەم ئەدەبیاتە دەوڵەمەندە کوردییە بە زاری گۆران، نووسەری کتێبی پەهلەویان بە ناڕەوا هەمووی دەست بەسەردا دەگرێ و دەیکات بە ئەدەبیاتی پەهلەوی؛ هەر یەک لەم شاعیرە کوردانە ڕیشەیەکی ساختەی پەهلەوییان بۆ دروست دەکات و دەیانبەستێتەوە بە سەر زەمینی پەهلەوی و لە هەموو ناسنامەیەکی کوردی و کوردستانی دایاندەبڕێت.

نووسەر بۆ ئەم پەهلەویسازییە چەندان بەڵگەی نامەنتیقی دێنێتەوە، ناکرێ لێرە هەمووی بخەمە ڕوو و شیکردنەوەی بۆ بکەم، تەنیا نموونەیەک وەردەگرم. لە کتێبەکەی ئاماژە بە قەباڵەکانی هەورامان دەدات، کە ئەم قەباڵانە لە ساڵی ١٩٠٩ لە ئەشکەوتێکی هەورامان دۆزراونەتەوە، لە ساڵی ١٩١٣ لەلایەن سەعید خانی کوردستانییەوە دەبرێن بۆ مووزەی بەریتانیا. دوای لێکۆڵینەوە دەردەکەوێت، قەباڵەکان لەسەر پێستی ئاسک نووسراون، مێژوویان بۆ ٨٧/٨٨ پێش زایین تا ٣٣ ی زایینی دەگەڕێتەوە، دوو قەباڵە بە خەت و زمانی یۆنانییە، قەباڵەی سێیەم بە زمانی پەهلەوی و خەتی ئارامییە. (٢٨)

ئەم قەباڵەی دوایی کە بە زمانی پەهلەوییە و لە هەورامان دۆزراوەتەوە، نووسەر ئەمەی بە هەل زانیوە وەک بڵێی پووڕەهەنگی لە داری کلۆر دۆزیوەتەوە، دەیەوێ بیکات بە بەڵگەی ئەوەی کە زمانی پەهلەوی لە هەورامان ڕەواجی هەبووە، چونکە ئەو پەهلەوییە هەر زمانی هەورامی - گۆرانییە، ئەو هەورامییەش هەر پاشماوەی پەهلەوییە. (٢٩)

وەک دیارە بەڵگەنامە مێژووییەکان لە کۆندا بە چەند زمانی باوی ئەو سەردەمە دەنووسرانەوە، بۆ نموونە کەتیبەی بێستوون بە سێ زمان بووە: ئیلامی، ئەکەدی، فارسیی کۆن؛ بەردی ڕەشید لە میسر بە دوو زمان نووسراوە: زمانی میسریی کۆن و زمانی گریکیی کۆن، میسرییە کۆنەکە بە خەتی هیرۆگلیفی و دیمۆتیکی، گریکییەکەش بە خەتی کۆنی گریکی، چونکە ئەم زمانانە زمانی ڕەسمی و باوی ئەو سەردەمە بوون. قەباڵەکانی هەورامانیش کە بە دوو زمان نووسراون گریکی (یۆنانی) و پەهلەوی، ئەمە دیارە گریکییەکە بۆ سەردەمی سلووکی دەگەڕێتەوە کە یۆنانییەکان لە ڕۆژهەڵات بۆ ماوەی سێ سەدە حوکمڕان بوون و زمانی گریکی (یۆنانی) زمانی رەسمیی ئیمپراتۆریەتی هیلینیی یۆنانی بووە، کە لە ساڵی ٣٢٣ پ. ز دەست پێ دەکات تا ٣١ پ. ز.

دوای کۆتاییی حوکمڕانیی سلووکی، سەردەمی ئەشکانی بە زمانی پەهلەوی دەست پێ دەکات. ئەم قەباڵانە وەک دیارن لە نێوان حوکمڕانیی سلووکی و سەردەمی ئەشکانی نووسراون کە ئەمەش دیارە بەهۆی دەسەڵاتی حوکمڕانەکانی ئەو سەردەمە بە زمانی گریکی و پەهلەوی نووسراون، ئەمە هیچ پێوەندیی بە ناوچەی هەورامان و پێوەندیی زمانی پەهلەوی بە گۆران - هەورامییەوە نییە.

نووسەر کە هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی و زمانەوانی نییە هەورامی بە پەهلەوییەوە گرێ بدات، دەیەوێ خۆڵ لە چاوی خوێنەر بکات و پێی بڵێ ئەوەتا لە سەدەی یەکەمی پێش زایین لە هەورامان زمانی پەهلەوی هەبووە، ئەمەش بەڵگەیە هەورامی پاشماوەی ئەم پەهلەوییەیە! . بەم بەڵگە ساختە و لاوازانەوە، دەیەوێ بۆچوونە نازانستییەکانی خۆی بسەلمێنێ کە هەورامی لە پەهلەوی پەیدا بووە.

نووسەر لە کتێبەکەیدا زۆر هەوڵ دەدات مێژوویەکی زۆر کۆن بۆ ئەدەبیاتی یارسان و بە زاری گۆران دروست بکات. بێگومان ئێمە زۆرمان پێ خۆشە کورد بە دەقی نووسراوی کوردی ئایینێکی کۆنی هەبووبێت. ئەگەر سەرنجی مێژووی دەقی نووسراو و ئەدەبیاتی یارسان بدەین، بە ڕوونی دیارە کە ئەم ئەدەبیاتە بۆ ماوەیەکی درێژ لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا نەناسراو بووە، بەم دواییە زیاتر دەرکەوت و دەستنووسەکان ساغ کرانەوە و چاپ و بڵاوبوونەوە، ئەمەش دیارە بە هۆکاری ئایینییە کە یارسانەکان لەنێو موسڵماناندا هەوڵیان داوە ئایینەکەیان بە نهێنی بمێنێتەوە و کەس ئاگاداری ئایین و نووسراوەکانیان نەبێت.

بێگومان کە ئەم ئەدەبیاتە ئایینییە، لە سەرەتادا بۆ ماوەیەکی درێژ زارەکی بووە، دواتر خراوەتە سەر کاغەز و نووسراونەتەوە. سەردەمی نووسینەوەی ئەم دەقانە دیار نییە کەی بووە، ئەم دەقانە کە بە سروودی یارسان ناسراون، بە پەخشان و بە شیعرە. یەکێک لە بەناوبانگترین دەقەکانی ئایینی یارسان «سەرەنجام»ـە کە نووسینی ئەم دەفتەرە دەدرێتە پاڵ سوڵتان سەهاکی بەرزنجی کە نوێکەرەوەی ئایینی یارسانە، گوایە لە سەدەی چواردەمی زایینی ژیاوە. بێجگە لە سەرەنجام چەند دەقێکی دی وەک شانامەی هەقیقەت، تذکرە اعلی دەفتەری رموز یارسان، .. ئەمانەش هەموو بەگۆرانی نووسراون، بەڵام دەقی سەرەنجام پێ ناچێت ئەوەندە کۆن بێت، کۆنترین دەقی نووسراوی سەرەنجام بۆ دەستنووسێک دەگەڕێتەوە کە لە ئێران دەستی مینۆرسکی کەوتووە، لە ساڵی ١٨٤٣ نووسراوەتەوە.(٣٠) سەبارەت بە دەقە شیعرییەکانیش کە دەدرێنە پاڵ هەندێک شاعیری یارسانی، ئەوانیش بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی ناوی نوێن، مێژووی دەقەکانیش بۆ سەردەمێکی زۆر کۆن بۆ سەدەی دەیەمی زایینی و هەندێکیش بۆ سەدەی یازدەم و دوازدەم دەگەڕێنەوە، وەک بالوولی ماهی (١٤٦- ٢١٩ کۆچی) بابە سەرهەنگ دەودانی (٣٢٤ کۆچی)، بابە لوڕەی لوڕستانی (سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی)، بابە ڕەجەبی لوڕستانی (سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی)،.. (٣١) ئەم شاعیرانە هیچ دەستنووسێکی کۆنی باوەڕپێکراویان لە پاش بەجێ نەماوە کە نیشان بدات ئەمانە دەقی کۆنی شیعرییانە، ئەوەی تا ئێستا بڵاو بوونەتەوە لەلایەن (سەدیق بۆرەکەیی) یەوە بووە کە ئەویش کتێب و دەستنووسەکانی هیچیان جێگەی باوەڕ نین.

کەواتە کۆنترین دەقی نووسراو و باوەڕپێکراوی یارسان ئەو سەرەنجامەیە کە بۆ نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم دەگەڕێتەوە، پێ ناچێت لەمە کۆنتریان هەبێت. لێرەدا ئەم پرسیارە دێتە پێش ئەدەبیاتێکی ئایینی کە کۆنترین دەقی نووسراویان سەدە و نێوێک پێش ئێستا بێت و تەنیا لە چوارچێوەی باوەڕدارانی خۆیاندا بە نهێنی پارێزراو بووە و تەنیا بۆ خۆیان بووە، ئایینەکەش تەبلیغی نەبووە خەڵکانی دی بانگەواز بکەن بۆ دینەکەیان، کەواتە چۆن ئەم ئایینە بۆ سەر ناوچەکانی دەوروبەری خۆی ئەوەندە کاریگەر بووە، چۆن دەکرێ باوەڕ بکەین هەموو خوارووی کوردستان هەر لە باکووری خوزستانەوە تا موکریان هەمووی بە ئایین یارسان بووە بە زاری گۆرانیش قسەیان کردووە؟

بەسێنتەرکردنی یارسان
لە خوارووی کوردستاندا

نووسـەر هەمـوو بۆچوونەکانـی لەبـارەی پەهلەوییبوونـی گـۆران و ناوچەکـە لەسـەر ئایینـی یارسـان (ئەهلـی هـەق) هەڵدەچنێ، کـە کتێبـی پیـرۆزی ئایینەکەیـان بـەم زارە کوردییـە نووسـراوە و پێـی وایـە ئـەم ئایینـە ڕیشـەیەکی زۆر کۆنـی هەیـە و ئایینـی هەمـوو دانیشـتوانی خـوارووی کوردسـتان بـووە، لـە باکـووری خوزسـتانەوە تـا موکریـان، هەمـوو دانیشـتوانی ئـەم ناوچەیـە یارسـان بـوون و بـە گـۆران قسـەیان کـردووە، وەک لـە سـەرەوە ئامـاژەی پـێ درا، ئەمـە لـە کاتێکدا هیـچ مێژوویـەک نییـە ئەمـە سـاغ بکاتـەوە کـە ئـەم ئایینـە لـەم ناوچـە بەرفراوانـەدا، ئایینێکـی زاڵ بووبێـت.

ناوچـەی خـوارووی کوردسـتان کـە دانیشـتوانی لـوڕ و بەختیـاری و لەکـی و کەڵهوڕیـن، ئەمانـە بـە ئاییـن موسـوڵمان و شـیعەی ئیمامیـن؛ لەگـەڵ کۆمەڵێـک لـە پەیڕەوانـی سـەر بـە ئایینـی یارسـان کـە لـە ناوچەکانـی قەسـری شـیرین و سـەرپێڵی زەهـاو و کرنـد و کێوەکانـی داڵاهـو و گەهـوارە نیشـتەجێن، کۆنفیدراسیۆنێکی عەشیرەتییان هەیـە و بـە گـۆران ناسـراون؛ هەورامانیـش ناوچەیەکـی شاخاوی دابڕاوە و هەموویان موسوڵمانی سوننین. نووسـەری کتێبـی پەهلەویـان تەییـب تاهیـری، ئـەم هەمەچەشـنییە کولتـووری و لەهجەییـە، لـەم هەرێمـە پانوبەرینـە، بـێ هیـچ بەڵگەیەکـی زانسـتی، مێـژوو و ڕابـوردووی هەموویـان دەباتـەوە سـەر ئایینـی یارسـان، واتـە هـەوڵ دەدات لـە دانیشـتووانی هەرێمەکـە یارسانی بـە سـێنتەر بکات و دەیـەوێ بـە خوێنـەر بڵـێ ئـەم هەرێمـە هـەر لـە زووەوە خەڵکەکـەی هەمـوو سـەر بە ئایینی یارسـان (کاکەیـی، ئەهلـی هـەق) بـوون، کـە بـە حیکمەتـی خوسـرەوانی نـاوی دەبـات، هەمووشـیان بـە گـۆران قسـەیان کـردووە، ڕیشـەی گۆرانیـش دەچێتـەوە سـەر پەهلـەوی، بـەڵام دواتـر ئەمانـە بەهـۆی زوڵـم و زۆرداریـی کـوردە سـۆرانییەکان و موسـوڵمانانی دەوروبـەر، لـە ناسـنامەی ئایینیـی کۆنـی یـاری و زمانـی کۆنـی خۆیـان کـە گۆرانە دابڕاون و ئەسـمیلە کـراون. نووسـەر خـۆی کـردووە بـە فریادڕەسـی یارسـانەکان بـە مێژوویەکـی سـاختە و دوور لـە هەمـوو پێـوەر ئەکادیمییـەکان دەیـەوێ بـۆ یارسـان مێژووسـازی بـکات. مـن دڵنیـام بـرا کاکەییەکانمان ئـەم مێـژووە چەواشـەیان بـۆ کاکەیـی پـێ خـۆش نییـە، چونکـە ئەمـە هیـچ خزمـەت بـە کاکەیـی نـاکات، بەڵکـوو کاکەیـی و یارسـانی کـردووە بـە ئامرازێـک بـۆ ئەجێندایەکـی سیاسـی دژ بـە کـورد و کوردسـتان.

بـۆ سـەلماندنی ئـەم مێـژووە یارسـانییە، لـە هەمـوو کتێبەکەیـدا نەیتوانیـوە یـەک بەڵگـەی زانسـتی و یـەک بەڵگـەی مێژوویـی بـە دەسـتەوە بـدات و بیسـەلمێنێ کاتـی خـۆی هەمـوو لوڕسـتان دانیشـتوانەکەی یارسـان بـوون و بـە زاری گـۆران قسـەیان کـردووە؛ یـان لـە دەشـتی کەرکـووک و شـارەزوور لـە سـەردەمێک دانیشـتوانەکەی هەمـوو کاکەیـی (ئەهلـی هـەق) بوون بـە ماچۆ قسـەیان کـردووە، بـەڵام دەکـرێ بڵێیـن دانیشـتووانی یارسـان کـە ناوچەکەیـان بـە گـۆران ناسـراوە، ئەمڕۆ بـە کوردیـی خـواروو، یـان کەڵهـوڕی قسـە دەکـەن، لـە پێشـدا بـە زاری گـۆران قسـەیان کـردووە، دواتـر لەگـەڵ دانیشـتووانی کرماشـان تێکـەڵ بـوون زمانیـان گـۆڕاوە بـۆ کەڵهـوڕی، ئەمـە هەتـا ڕادەیەکـی زۆر مەنتیقـی دێتـە بـەر چـاو، چونکـە هێشـتا لـە ناوچـەی گـۆران دوو گونـد مـاون گونـدی زەردە و گەورەجـۆ بـە هەورامـی قسـە دەکـەن، مانـەوەی ئـەم دوو گوندە یارسـانییە بـە زاری گـۆران، بەڵگـەی ئەوەیـە کـە یارسـانەکانی ناوچـەی گـۆران لـە پێشـدا بـە زاری گۆران قسـەیان کـردووە، بـەڵام دواتـر لەنـاو

ئاخێوەرانـی کەڵهـوڕی تواونەتـەوە و زاریـان بـۆ کەڵهـوری گـۆڕاوە.

نووسـەر ئامـاژە بـە ڕابـەرە یارسـانییەکان دەدا کە لـەم ناوچەیـە سـەریان هەڵـداوە، وەک بالوولـی ماهـی (١٤٦- ٢١٩ کۆچـی) بابـە سـەرهەنگ دەودانـی (٣٢٤ کۆچـی)، بابـە لـوڕەی لوڕسـتانی (سـەدەی دووەم و سـێیەمی کۆچی)، بابە ڕەجەبی لوڕسـتانی (سـەدەی دووەم و سـێیەمی کۆچـی)، بـۆ سـەدەی دەیەمـی زایینـی و هەندێکیـش بـۆ سـەدەی یـازدەم و دوازدەم (٣٢). بێگومـان ئـەم ناوانـە لـە ئەدەبیاتـی یارسـان هـەن، بـەڵام بوونـی ئـەم ناوانـە لـە ناوچـەی لوڕسـتان بەڵگـەی ئـەوە نییـە کـە دانیشتووانەکەشـی هـەر لـە سـەرەتاوە هەمـوو یارسـان بـوون.

لـە خوێندنـەوەی هەمـوو کتێبەکـە، نووسـەر هیـچ بەڵگەیەکی مێژوویی بە دەستەوە نادات کە نیشـان بـدات لـە سـەرچاوەیەکی باوەڕپێکـراو ئامـاژە بـە دانیشـتووانی ئـەم هەرێمـە بـدات کـە هەموو یارسـان بـوون، هـەر لـە خەیاڵـی خـۆی مێژووسـازی بـۆ یارسـان دەکات و لەگەڵیشـی ڕیشـەیەکی پەهلـەوی بۆ ساز دەکات بۆ ئـەوەی بڵێ ئـەم ناوچەیـە هـەر لـە کۆنـەوە لـە ڕووی فەرهەنـگ و ئاییـن و زمـان و جوگرافیـاوە لەگـەڵ بەشـەکانی دیکـەی کوردسـتان جیـاواز بـوون، بۆیـە نابێ ئـەم ناوچەیـە سـەر بـە کوردسـتان بێ و دانیشتووانەکەشـی ئەگـەر ئەمڕۆ بـە کورد حیساب بکرێن، بـەڵام لە بنچینـەدا سـەر بـە ئایینـی یارسـان بـوون و زمانەکەشـیان ئەگـەر کوردی بێ، بـەڵام بـە ڕیشـە گـۆران- پەهلەوییـە. بەکورتییەکـەی نووسـەر دەیـەوێ بـە مێژوویەکـی سـاختە، مێژوویەکـی وەهمـی بـۆ یارسـان دروسـت بـکات و بـە پەهلەویـی ساسـانی و ئەشـکانییەوە بیبەسـتێتەوە. ئـەم چەواشـەکارییە بـۆ مێـژووی یارسـان، پێـم وا نییـە هیـچ یارسـانییەکی بـە ویژدان و بـە ئینسـاف قبووڵـی بـکات.

ڕقوکینەی نووسەر دژ بە سۆران و کرمانج

ئـەم کتێبـە وەک ڕوون کرایـەوە بەتایبـەت بـۆ ئـەوە نووسـراوە بـۆ ئـەوەی کوردسـتانی خـواروو بـە دانیشـتوان و جوگرافیـا و مێـژوو لـە بەشـەکانی دیکـەی کوردسـتان دابڕێـت و بیانـکات بـە پێکهاتەیەکـی غەیـری کـوردی، وەک خـۆی ئیدیعـا دەکات کـە ئەمانـە لـە ئەسـڵدا پەهلەویـن و لەگـەڵ کـوردی سـۆران و کرمانـج جـودان. بـۆ گەیشـتن بـەم ئامانجـە نـەک هـەر چەواشـەکاری لە حەقیقەتـی مێـژوودا دەکات، کۆمەڵێـک ڕقوکینـە دژ بـە کـوردی سـۆرانییش هەڵدەڕێژێـت و پێـی وایـە کـوردی سـۆرانی هەمیشـە دوژمندارییـان لەگـەڵ ناوچـەی خـوارووی کوردسـتان هەبـووە کـە ئـەو بـە ناوچـەی پەهلـەوی نـاوی دەبـات. پێـی وایـە: لەنێـوان دانیشـتووانی پەهلـەوی و کـوردی سـۆرانی ئاخێـو ئاشـتی و پێکەوەژیـان نەبـووە، بـەردەوام کـوردی سـۆران لـەم ناوچەیـە زوڵمیـان لـە دانیشـتووانی یارسـان کـردووە. (٣٣)

کەواتـە بۆچـی ئـەم ناوچەیـە بـە بەشـێک لـە کوردسـتان دابنـرێ؟ ئەمـە بەرنامـە و نەخشـەی نووسـەرە بـۆ دانیشـتووانی ئـەم ناوچەیـە، ئەمـە لەجیاتـی ئـەوەی کار بـۆ پێکەوەژیـان بـکات و هـەوڵ بـدات کەلێنـی فەرهەنگـی و ئایینـی و لەهجەیـی نێـوان زارە کوردییـەکان و خەڵکەکـەی پـڕ بکاتـەوە و ئاشـنایان بکاتـەوە بە ڕەسـەنایەتیی کوردبوونیـان، ئەگـەر لـە ڕابـوردووش لەسـەر ئاسـتی کۆمەڵایەتـی چەنـد کێشـە و گرفتێـک هەبووبێـت، دەبێ هـەوڵ بدەیـن لـە بیـری بکەیـن، کەچـی هاتـووە ڕق و کینـە لـە نێـوان خەڵکەکـە بـڵاو دەکاتـەوە و باوەڕدارانـی یارسـان هـان دەدات دژایەتیـی کـوردی موسـوڵمان بکـەن، کـە گوایـە زوڵـم و سـتەمیان کـردووە و خـاک و زمـان و ئایینیـان لـێ زەوت کـردوون.

بەشـێکی کتێبەکـەی تەرخـان کـردووە بـۆ دوژمنەکانـی خەڵکـی پەهلەویـان- گـۆران، پێـی

وایە بەدرێژایی مێژوو هەر لە سەدەکانی یەکەمی کۆچییەوە، لەلایەن کوردی سۆرانەوە لە باکوورەوە هێرش کراوەتە سەر خەڵکی ناوچەی پەهلەویان و کوشت و کوشتار کراون سەر و ماڵیان بە تاڵان بردوون، هەروەها دەڵێ: مێژوونووسان ئاماژەیان بەو کوشتارانە داوە و لە کەلامەکانی یارسانیش باسی ئەم کوشتارانە هاتووە، ئەمەش بووە بە هۆی کۆچکردنی ئیجباری یارسانەکان بۆ دەرەوەی ناوچەی خۆیان.(٣٤)

بۆ ئەم زوڵم و ستەمە، نووسەر یەک نموونەش باس ناکات، تەنانەت ناوی سەرچاوەیەکیشی نەهێناوە کە تێیدا ئاماژە بە کوشتاری یارسانەکان لەلایەن کوردی سۆرانەوە درابێت، تەنانەت یەک دەقی کەلامی یارسانیشی نەهێناوەتەوە کە باسی ئەم کوشتارە کارەساتبارە بکات، بۆیە ئەوەی بانگەشەی بۆ دەکات هیچی ڕاست نییە، تەنیا هەوڵێکی ناحەزانەی خۆیەتی بۆ ئەوەی دووبەرەکی لە نێوان دوو بەشی کوردستان دروست بکات، لە ئاوی لێڵ ماسی بگرێ و بگات بە ئامانجەکانی خۆی و ئەجێندا پەهلەوییەکەی لە ناوچەکە بچەسپێنێ و بڵێ ئەم دوو ناوچەیە بە درێژاییی مێژوو دوژمن بە یەک بوون و ئەمانە جودان، ناتوانن پێکەوە بژین، ئەم ناوچەیە کورد نین و پەهلەوین، هیچ شتێک نییە ئەمانە بە یەکەوە گرێ بدات، چونکە هەمیشە کێشە و گرفت لە نێوانیاندا هەبووە.

سەبارەت بە کۆچکردنی یارسانەکان بۆ ناوچەی دەرەوەی خۆیان، ئەمەش لەبەر ناکۆکی لەگەڵ کوردی موسوڵمان نەبووە، چونکە کوردی لەک و کەڵهور و کورمانجیش بۆ ناوچەکانی دەرەوەی زێدی خۆیان کۆچیان پێ کراوە، کە ئەمەش لەبەر هۆکاری ئایینی و شەڕی کوردی سۆرانی لەگەڵ ئەوان نەبووە، بەڵکوو زیاتر سیاسی بووە. کاکەییەکانی باشووری کوردستان، مێژووەکەیان بۆ دوو سەد ساڵێک پێش ئێستا دەگەڕێتەوە، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە بۆ گەرمیانی باشووری کوردستان کۆچیان کردووە، هاوکات زەنگەنە و باجەڵان و ڕۆژبەیانییش کە بە ماچۆ — گۆران قسە دەکەن و موسوڵمانی سوننین بۆ کەرکووک کۆچیان کردووە، کوردی شەبەکیش بۆ ڕۆژهەڵاتی مووسڵ کۆچیان کردووە.

نووسەری کتێبی پەهلەویان تەییب تاهیری ئەوەندە دژ بە کوردی سۆران و ناسیۆنالیزمی کوردییە، زۆری پێ ناخۆشە کە لە ناو سۆرانەکان لە دوای یەکەمین جەنگی جیهانی ناسیۆنالیزمێکی کوردی سەری هەڵداوە و دواتر ئەم ناسیۆنالیزمە ناوچەی گۆرانەکانیشی گرتووەتەوە، ئەمە بۆ پیلانی ئیستیعماری بەریتانی دەگەڕێنێتەوە کە پشتگیریی لەم ناسیۆنالیزمە کردووە.(٣٥) نووسەر زۆر قەڵسە بەوەی هەستی نەتەوایەتیی کورد بە نێو خوارووی کوردستاندا بڵاو بێتەوە، یانیش لە کەناڵی تێلیگرامەکەی بڵاوی دەکاتەوە و دەڵێ: «٨٠ لە سەدی خەڵکی ئەم ناوچەیە (خوارووی کوردستان) خۆیان بە کورد نازانن، ئەو ٢٠ لە سەدەش کە خۆیان بە کورد دەزانن لەمانە چەند کەسێکیان لەگەڵ کوردی سۆرانی پێوەندییان هەیە».

نووسەر ئەوەندە ڕقی لە کوردە، بەتایبەت کوردی سۆرانی، زۆری پێ ناخۆشە کوردی خوارووی کوردستان خۆیان بە کورد بزانن و حەزیش ناکات ئەوانە لەگەڵ کوردی سۆران و کورمانج لە پێوەندیدا بن، چونکە پلانەکەی خۆی تێک دەچێت کە دەیەوێ ئەم ناوچەیە کورد نەبن و ناوچەکەش بەشێک لە کوردستانی گەورە نەبێت و بە ناوچەی پەهلەوی دابنرێ.

نووسەر لە خەیاڵی خۆی جوگرافیایەکی وەهمی بۆ یارسان کێشاوە، هەر لە خەیاڵی خۆیشی ژینگەیەکی پڕ لە کارەسات و کوشتاری کوردی سۆران لە دژی یارسانەکان وێنا کردووە، بۆ

ئەوەی ئەجێنداکەی خۆی بسەلمێنێ کە ئەم دوو ناوچەیە هەمیشە دژ بەیەک بوون نەیانتوانیوە بە ئاشتی پێکەوە بژین. نووسەر بۆ زیاتر سەلماندنی تێزەکەی، ئاماژە بە سەرانی حزبە کوردییەکان دەدات کە ئەوان سنووری کوردستانیان هەتا کامیاران داناوە، بۆ ئەمەش ئاماژە بە دوکتۆر قاسملۆ دەدات کە لەکاتی دانوستانی لەگەڵ کۆماری ئیسلامیی ئێران، ناوچەکانی خوارەوەی کامیارانی بە کوردستان دانەناوە،(٣٦) بۆ ئەمەش یەک بەڵگەی نووسراوی بە دەستەوە نەداوە بۆ ئەوەی خوێنەر قەناعەت پێ بێنێ کە سەرانی حزبە کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، هەتا کامیاران بە کوردستان دەزانن. دیارە بۆ ئەمە هیچ بەڵگەیەکی نییە، دەیەوێ بە هەر نرخێک بێت، بڵێ ئەم ناوچەیە پەهلەونشینە و کوردستان نییە، ئەوەتا لای سەرانی کوردیش نە کوردستانە و نە دانیشتووانەکەشی بە کورد دەزانن.

نووسەر لە کەناڵی تێلیگرام و لاپەڕەی فەیس بووکەکەی دژ بە سۆرانی و کرمانج بە تەنزەوە دەنووسێ: «چەندە سۆمەری پێوەندیی بە کوردەوە هەیە، جەژنی نەورۆزیش هەر ئەوەندە پێوەندیی بە کوردی سۆران و کرمانجەوە هەیە، کورد بەم دواییە فێرە نەورۆز بوون؛ کوردی سۆران نەیانزانیوە نەورۆز چییە و ئەفسانە چییە، ئەفسانە و نەورۆز هیی گۆرانەکانە، کە کوردی سۆرانی بەدرێژایی مێژوو دژ بە گۆرانەکان بوون». بەم گوتارە پڕ لە کینە و گاڵتەجاڕییە باس لە کوردی دەرەوەی ناوچە پەهلەوییەکەی دەکات و دەیانکات بە دوژمنی گۆران، ئەمە لەکاتێکدا کورد هەرگیز کێشەی لەگەڵ گۆران و یارسان نەبووە، تەنانەت کوردی غەیری گۆرانیش بەم لەهجەی نووسیویانە، وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێ درا، خانای قوبادی، مەولەوی، مەلای جەباری، ڕەنجووری، فەقێ قادری هەمەوەند، .. تاد بە کوردیی ناوەندی، یان سۆرانی قسەیان کردووە و بە گۆران شیعریان نووسیوە، چونکە ئەم زارەیان بە کوردی زانیوە جیاوازییان نەکردووە، بەڵام ئەوە نووسەری کتێبی پەهلەویانە بە ئایدیۆلۆجیای پەهلەویزم و پارسانیزم و پان- ئێرانیزم و ئێرانشەهری دەیەوێ دوژمنایەتی لەنێوان یارسان و گۆران و سۆران و کرمانجدا دروست بکات.

ئەنجام

کتێبی پهلویان، کتێبێکە لەبارەی مێژووی خوارووی کوردستان، بە ئامانجیکی ئایدیۆلۆجی و سیاسی نووسراوە، زۆر لەوەوە دوورە کتێبێکی زانستی بەڵگەداربێت. لە ڕووی ئەکادیمییەوە نەیتوانیوە بە میتۆدۆلۆجییەکی زانستی پابەند بێت، هیچ بنەمایەکی توێژینەوەی زانستی تێدا ڕەچاو نەکراوە. نووسەرەکەی تەییب تاهیری بە ئەجێندایەکی پان – ئێرانیستی ئەم کتێبەی نووسیوە، بۆ ئەوەی ئەم هەرێمە لە خوارووی کوردستان کە بە درێژایی مێژوو دانیشتووانەکەی بە مێژوو و جوگرافیا و فەرهەنگ و زمان کورد بوون، ناسنامەیەکی نوێیان بە ناوی پەهلەوی بداتە پاڵ.

مەبەستی لە پەهلەوی، فەرمانڕەوایانی سەردەمی ئەشکانی و ساسانییە کە پەهلەوی زمانی ڕەسمی ئەم دوو حوکمڕانە بووە و لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتناسی و دەوڵەتی ئێرانی نوێ بە فارسی ناوەندی ناسراوە و بەشێکە لە مێژووی ئێرانی گەورە. نووسەری ئەم کتێبە بۆ ئەوەی ناسنامەیەکی پەهلەوی بۆ ئەم ناوچەیە دروست بکات، هەموو ڕاستییە مێژووییەکان ئاوەژوو دەکاتەوە. بێ هیچ بەڵگەیەکی زمانەوانی، ئیدیعا دەکات لەهجەی گۆران پاشماوەی زمانی پەهلەوییە، بۆیە لە هەر شوێنێک لە کۆندا یارسان هەبووبێت لەوێ بە گۆران قسە کراوە، کەواتە ئەم ناوچانە ناوچەی پەهلەوین و ئەمڕۆ نابێ ئەم ناوچانە

بە کوردستان دابنرێن.

هەر لەسەر ئەم بناغەیە، هەموو ئەدەبیاتی کوردیی گۆران دەکات بە ئەدەبیاتی پەهلەوی، هەرچی مێژووی کورد لەم ناوچەیە هەیە، لە میرنشینە کوردییەکان وەک حەسنەوی و عەنازی و فەزلەوی،.. هەموویان دەکات بە پەهلەوی. نووسەر خۆی کە بە ئایین یارسانە، هەوڵ دەدات مێژوویەکی ساختە و وەهمی بۆ یارسان دروست بکات، بەبێ هیچ بەڵگەیەکی زانستی، ئیدیعا دەکات لە باکووری خوزستانەوە تا موکریان ئەم ناوچەیە هەموو دانیشتوانەکەی یارسان بوون و بە گۆران قسەیان کردووە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی لە هەر شوێنێک کەمینەیەکی یارسان، یان کاکەیی هەبێت، ئەو شوێنە دەکات بە وڵاتی یارسان و پەهلەوی، واتە یارسانی و گۆرانی کردووە بە دوو ئامراز بۆ جێبەجێکردنی ئەجێندا پان- ئێرانیستییەکەی لە خوارووی کوردستاندا، هاوکات ناسنامەی کورد و کوردستانی لە سەر خوارووی کوردستانیش بسڕێتەوە.

سەرچاوە و ژێدەر:

١٨ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٢٥٨ – ٢٥٩.

١٩ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٢٣١.

٢٠ – د. زرار صدیق توفیق، الكرد في العصر العباسي (١٣٢ – ٣٣٤ هجري / ٧٥٠ – ٩٤٦ میلادي).

٢١ – حمد الله المستوفي، نزهة القلوب في المسالك والممالک. ص ١١٩.

٢٢ – گفتگو با مدیر مؤسسەی فرهنگی یارسان طیب طاهری، هفتەنامە غرب، شمارە ٦٨٨، كرمنشاه، ١٤یكشنبە دی ١٣٩٩.

23 - E. B.Soan, A southern Kurdish folksong in Kermanshahi dialect. Journal of the Royal Asiatic Society , Volume 41 , Issue 1, 1909, Cambridge University Press.

24 - D. N. Mackenzie,Kurdish Dialect Studies, Vol. I. Oxford: Oxford University Press, 1961.

٢٥ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٣٤ – ٣٥.

٢٦ – بهروز چمن آرا، سیروس امیری، گورانی: زبان محاورەای یا زبان ادبی کردی؟، ترجمە: وزیر منبری، مجلە هۆنە، شمارە ٤ و ٥، دانشگاه کردستان، سنندج، بهار ٩٨ شمسی. ص١٨.

٢٧ – نامق هەورامی، مەم و زین بە هەورامی، لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارییە، وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ٢٠٢٠.

28 - Ellis H. Minns (1915). «Parchments of the Parthian Period from Avroman in Kurdistan». Journal of Hellenic Studies. 35: 98–14

٢٩ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٢٦٩.

٣٠ – د. زرار صدیق تۆفیق، کاکەیی – ئەهلی هەق و شەبەک: لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٢٠. ل ١٥.

٣١ – سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨. ل٤٧ – ١٢٨.

٣٢ – هەمان سەرچاوەی پێشوو. ل٤٧ – ١٢٨.

٣٣ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٥٢٨. – ٥٢٩.

٣٤ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٥٢٨.

٣٥ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٥٣١ – ٥٣٢.

٣٦ – طیب طاهری، پهلویان، ص ٥٤٠.